

TÜRK ATASÖZLERİNDE AKRABALIK ADLARININ KULLANIMI**Yakup YILMAZ¹****Hatice SARI²****Özet**

Söz varlığı içinde yer alan atasözleri yazılı kültürün yaygın olmadığı zamanlarda toplum hafızasının öğüt ve kanun olarak tasavvur ettiği hikmetli sözler bütünü olmuştur. *Türkçe Sözlük*'te *akraba*, kan bağıyla birbirine bağlı olan kimselere; *hısım* ise evlilik yoluyla aralarında bir ilişki, bir yakınlık doğan kimselere denir. Türkçe, akrabalık adları bakımından birçok dile göre daha fazla sözvarlığına sahiptir. Bu çalışmada, atasözleri ve akraba adları arasındaki ilişki türü ifade edilecektir. Buna göre atasözlerindeki akraba adlarında, *amca* baba gibi saygın; *amca oğlu* amcasının kızının evlenememesinden sorumlu kişi; *çocuk* tek başına bir işin altından kalkamaz; *dayı* yeğenlerinin yetiştirilmesinden sorumlu kişi; *dede* çevresindekilere yapmaları gereken işi gösteren öncü; *eloğlu* güvenilmeyen kişi; *elti* sevilmeyen kişi; *eş* eşinden bir şey isteyen kişi; *evlât* erkek evlât; *gelin* kendisini düşünen kişi; *görümce* gelinler tarafından sevilmeyen kişi; *güveyinin* her yaptığı göze batar; *hala* yeğenlerinin yetiştirilmesinden sorumlu kişi; *kardeş* hayırsız da olsa olması istenen kişi; *karı/avrat* evi yuva haline getiren, aileyi birbirine bağlayan, bazen de evi yıkan kişi; *kaynana* gelinlerce sevilmez; *koca* karısı üzerinde otoriter; *kuma* eltilere göre daha iyi anlaşılabilen; *teyze* anne gibi değerli, fedakâr; *yenge* gelinin yanında olan, ona yardım eden kişidir.

Anahtar kelimeler: atasözü, akraba, hısım, *Atasözleri Sözlüğü*.

THE USE OF KINSHIP NAMES IN TURKISH PROVERBS**Abstract**

Proverbs which are parts of vocabulary, were accepted as rules and advice in societies when the written culture was not common. In *Türkçe Sözlük*, *akraba* is used for people who are connected by blood; *hısım* is used for people who are connected by marriage. Turkish has a relatively large vocabulary of relatives. In this study, the type of relationships between proverbs and relative names will be expressed. Accordingly, -How relatives are represented in proverbs is as follows: *Amca* (uncle, father's brother) is respected like father; *amca oğlu* (son of the uncle) is responsible for his uncle's daughter not getting married; *çocuk* (child) cannot overcome difficulties by him/herself; *dayı* (uncle, mother's brother) is responsible for bringing up his nephews/nieces, *dede* (grandfather) is the leader showing those around him what should be done; *eloğlu* (son-in-law) is an unreliable person; *elti* (wife of the brother of a woman's husband) is unlovable person; *eş* (wife/husband) makes a request to her husband; *evlât* (children) is the son; *gelin* (daughter-in-law) is self-centered; *görümce* (sister of a woman's husband) is someone who is not loved by daughter-in-laws; *güvey* (son-in-law who lives with his wife's family) stands out whatever he does; *hala* (aunt, father's sister) is responsible for bringing up her nephews/nieces; *kardeş* (sibling) is needed in spite of everything; *karı/avrat* (wife) makes a house a home, brings all the family together, sometimes breaks up the family; *kaynana* (mother-in-law) is not loved by daughter-in-laws; *koca* (husband) is an authority over his wife; *kuma* (second wife) is a person who is easier to get along with than elti; *teyze* (aunt, mother's sister) is as precious and devoted as a mother; *yenge* (aunt-in-law) supports daughter-in-law.

Keywords: proverb, kith, kin, *Atasözleri Sözlüğü* (*Dictionary of Proverbs*).

¹ Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yilmazyakupbey@gmail.com

² Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı YL Öğrencisi, hatice.sari92@gmail.com

Giriş

İnsanların kendi aralarında anlaşmak, kendilerini anlatmak, bilgiyi saklamak, her türlü iletişimi sağlamak ve sonradan gelenlere mesaj bırakmak için kullandıkları bir söz varlığı bulunur. Söz varlığı içinde *esas söz varlığı*, *alıntı kelimeler*, *terimler*, *deyimler*, *atasözleri*, *ilişki sözleri*, *veciz sözler*, *doldurma sözler* vardır (Yılmaz, 2010, s. 25-27). Söz varlığı arasında yer alan atasözleri, yazılı kültürün yaygın olmadığı zamanlarda toplum hafızasının öğüt ve kanun olarak tasavvur ettiği hikmetli sözler bütünüdür.

Atasözleri

Atasözleri, atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan, kamuca benimsenmiş özsözlerdir. Türklerde, yerleşmiş anlayışa göre atasözleri, millidir, tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen etki taşıyıcı, inandırıcı ve kutsaldır.

Günlük dili süslemek, ifadeye canlılık vermek gibi bir vazifesi vardır. Bir konudaki bir görüşü özetlemek, bir durum ve olay karşısındaki bir düşünceyi açıklamak için çok elverişli ve hazır birer malzeme olarak sık sık atasözlerine başvurulmak ihtiyacı duyulur (Oy, 1991, s. 44). Atasözleri, anında etki yaratmak, etkiyi yaratırken sözün gücünden yararlanmak ve etkiyi kalıcı kılmak amacıyla kullanılır. Öznenin kendi sözlerinin arkasına bütün bir geçmişin, ataların deneyimini alması, bunları referans göstermesi söz konusudur (Erdem, 2010, s. 34).

Atasözleri için dil, lehçe, şive ve ağızlarda farklı adlandırmalar mevcuttur: Almancada *sprichwort*, Arapçada *mesel*, Farsçada *pend*, Fransızcada *proverbe*, İngilizcede *proverb*, İslav dillerinde *posloviçe*; Türkiye Türkçesinde çoğul olarak *atasözleri* denmekle beraber eskiye doğru gidildiğinde *atalar sözü*, seyrek olarak da *atalar sözleri*; Çuvaşlar'da *çomak* ve *samah*, oranlama, bazı Altaylılar'da *ülgercomak*, Kazan lehçesinde *eski söz*, Kırım-Tatarcasında *kartlar sözü*, *hikmet*, Doğu Türkistan'dan Kırım'a kadar uzanan sahada *makal*, Türkistan, İran ve Afganistan Türkmenleri'nde *nakil*, Doğu Türkistan'da *tabma*, *ulular sözü*, Kerkük ağzında *darb-ı kelâm*, *emsal* ve *cümle-i hikemiyyeden* başka *deme*, *demece*, *deyişet*, *eskiler sözü*, bazı Anadolu yörelerinde ise *deyişet* ve *ozanlarda* dendiği de görülmektedir. Aslında 'örnek' ve 'örnek verme' anlamındaki *mesel* ve *darbimesel* Osmanlı Türkçesinde zamanla atasözünün karşılığı olmuştur. *Divânü Lugâti 't-Türk'*te yer alan atasözleri bizzat Kâşgarlı Mahmud tarafından *sav* adı ile verilmektedir (Oy, 1991, s. 44). Atasözleri konusunda çeşitli açılardan yürütülen derleme, inceleme ve araştırmalar *paremioloji* denen bir ilim dalının doğmasına yol açmıştır (Oy, 1991, s. 44).

Akrabalık

Türkçe Sözlük'te *akraba*, kan bağıyla birbirine bağlı olan kimselere (TDK, 2011, s. 72); *hısım* ise evlilik yoluyla aralarında bir ilişki, bir yakınlık doğan kimselere (TDK, 2011, s. 1095) denirken Ayverdi'nin sözlüğünde *hısım* ve *akraba* müteradif kelime olarak görülür (2011, s. 32). *Akraba* [< Ar. *akribā* yakınlar < *karīb* yakın < *k-r-b* yaklaşmak] Arapçadan Türkçeye geçmiş alıntı bir kelimedir. *Hısım* kelimesi ise aslen 'sıhrî akraba' anlamındadır ve bu kelimenin Arapçadan geçmiş olma ihtimali çok yüksektir (Song Li, 1999, s. 44). İlk olarak Mevlâna Celâleddin Rumi'nin *Divan*'ında *hısım* 'hısım, yakın' biçiminde olduğu tespit edilmiştir.

Türkçenin sözvarlığında akrabalık ilişkileri ayrıntılı tanımlamalarla yer almaktadır. *Dayı*, *amca*, *teyze*, *hala*, *yeğen*, *görümce*, *elti*, *bacanak*, *baldız*, *kaynana*, *kayınvalide*, *kayınbaba*, *kaynata* gibi akrabalık terimlerinin her biri ayrıca belirtilmektedir. Bu durumda, Türk kültüründe akrabalık ilişkilerinin önemli olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Öte yandan yalnızca akrabalık terimleri değil, bir milleti oluşturan boy ilişkileri de bu bağlamda değerlendirilebilir (Gündoğdu & Özkan, 2011, s. 1134). Türkçe akrabalık adları bakımından birçok dile göre daha fazla sözvarlığına sahiptir. Başka dillerin tersine dilimizde akrabalık ilişkilerinden birçoğu (*baldız*, *görümce*, *bacanak*, *elti* gibi) ayrı kavramlar halindedir (Aksan, 2009, s. 66); ancak *torun* kelimesini *kız ve erkek torun* olarak detaylandırarak kadar zengin

akrabalık adlarına sahip diller de (örn. Urdu dili) bulunmaktadır (Soydan, 2003). Urduçada erkek torun *navaasah*, Urduçada kız torun *naavaasii*. Bunlar, anne tarafının torunlarına sesleniş biçimleridir. Urduçada erkek torun *pootaa*, kız torun *pootii*. Bunlar, baba tarafının torunlarına sesleniş biçimleridir (Dönmez, 2012, s. 5).

Akrabalık genel olarak ikiye ayrılır; *kan akrabalığı* ve *kayın akrabalığı*. İlk akla gelen ise kan akrabalığıdır. Hukukta *akrabalık* için *hısımlık* kelimesi kullanılır. *Türk Medeni Kanunu*'nun 17. maddesinde kan hısımlığının iki türlü olduğu belirtilir: Biri diğerinden gelen kişiler arasında üstsoy-altsoy hısımlığı; biri diğerinden gelmeyip de ortak bir kökten gelen kişiler arasında yansoy hısımlığı vardır. İlgili maddeye dair şöyle bir açıklama yapılmıştır: Hısımlık biri nesepten (kan hısımlığı) öteki ise sebepten (evlenme dolayısıyla) meydana gelen (sıhri) hısımlıktır (Şener, 1998, s. 108). Öncelikle kan hısımlığı ele alındığında kan hısımlığının kendi içinde ikiye ayrıldığı anlaşılır: Üst soy-alt soy kan hısımlığı ve yansoy kan hısımlığı. Kan hısımlığı kapsamında, biri diğerinden doğmuş olmak şartıyla oluşan akrabalık içindeki kişiler (anne ile kızı, dede ile torunu, torunun çocuğu vb.) üstsoy-altsoy kan hısımlığına örnektir. Öte yandan kan bağının ortak bir atada birleştiği kişiler (kardeş, kardeş çocukları, teyze, dayı vb.) yansoy kan hısımlığına örnektir (Emiroğlu, 2012, s. 1692-1693).

Türk geleneklerinde akrabaya çok değer verilir. Yakınlık ve akrabalık ilişkilerine geçmişten beri önem veren Türkler, İslamiyet'le tanıştıktan sonra İslam'ın akrabayla ilişkiyi önemseyen, akrabayı gözetmek gerektiğini vurgulayan kabulleri çerçevesinde akrabalık ilişkilerini genişletip geliştirmişlerdir. Kuran'da akrabalık ilişkilerinden söz edilmiş ve hadislerde akraba ziyaretlerinin önemi belirtilmiştir. İslam dininin akrabaya verdiği önem Türk toplumunda yansımaları bulmuş ve güçlü akrabalık ilişkileri oluşturulmuştur (Emiroğlu, 2012, s. 1693).

Atalarımızın tecrübelerine ve gözlemlerine dayanan atasözleri hâlen günlük hayatımızda yol gösterici olmaya devam etmektedir. Ancak, tüm yaşamımızı atasözlerine göre yönlendirmek, kadının statüsü ile aile kurumunda meydana gelen değişimleri ve içinde bulunduğumuz dönemin koşullarını göz ardı etmek anlamına gelir (Ersöz, 2010, s. 180). Türk insanının hayat tarzını ve algısını, gelenek-göreneklerini ortaya koyan bu sözler, yalnızca dil açısından değil, aynı zamanda sosyolojik açıdan da incelenmesi gereken önemli unsurlardır. Türkçede bulunan atasözleri erkeği yücelten, onu daha güçlü konuma getiren, aileye ve millete egemen kılan, iktidar sahibi bireyler olarak yansıtan anlamlar taşıdığı görülürken, kadın ve kız çocukları ile ilgili olanları, daha çok eve bağlılık, namus, ailenin devamlılığını sürdürebilme, doğurganlık gibi özelliklere dayalıdır. Türk toplumunda, kız ve erkek çocuğu doğdukları andan itibaren onlara toplumsal rolleri dayatılmakta, kız çocuğu büyütülürken alınan 'bebek, oyuncak ev, yemek yapma aletleri' gibi oyuncaklarla ileride 'evinin kadını, çocuklarının annesi' rolleri en başta onlara adeta birer etiket gibi yapılandırılmaktadır. Erkek çocuklarına alınan 'araba, silah' gibi güç denetimine sahip olan oyuncaklar ise, erkek çocuklarını ileride 'evin babası' gibi bir rol üstlenmeye, söz sahibi yapmaya, ataerkil sistemde daha da yüceltmeye ve iktidar konumuna yöneltmektedir (Özsoykal, 2012, s. 1). Türk atasözleri de Türk kültürünün ürünüdür. Atasözlerinde geçen akraba adları Türklerdeki akraba ilişkilerini tanımak ve tanımlamak bakımından önemlidir.

Türkçe akrabalık adlarının sadece sayıca fazlalık olarak değil, eş anlamları bakımından da zengin bir dildir. Akriba adlarının tek biçimli olanlarının dışında, eş anlamlıları şöyle tespit edilmiştir: *Abi* (ağa, ağabey, ede, efe), *baba* (peder), *amca* (emmi), *amca kızı* (böle, emmi kızı, kuzin, yeğen), *amca oğlu* (amcazade, böle, emmi oğlu, kuzen, yeğen), *analık* (üvey anne), *anne* (valide), *anneanne* (ebe), *besleme* (besleme kız, beslemelik, beslek), *büyükanne* (kadinnine, nine), *çocuk* (bala, çağa, etfal, evlât, kerime, kız, kızan, mahdum, oğul, oğlan, sabi, sübyan, tıfil, uşak, velet), *damat* (güveyi, iç güveyisi), *dayı kızı* (böle, kuzin, yeğen), *dayı oğlu* (dayızade, böle, kuzen, yeğen), *dede* (büyükbaba, büyükpeder), *evlâtlık* (oğulluk), *hala kızı* (böle, kuzin, yeğen), *hala oğlu* (böle, halazade, kuzen, yeğen), *hala* (bibi), *hemşirezade* (yeğen), *kardeş* (ahi, birader, dadaş), *karı* (avrat, ayal, eş, ehil, gelin, refika, hanım, harem, hatun, zevce), *kayın* (ini, kayınbirader), *kayınbaba* (babalık, kayınpeder, kaynata), *kayınvalide* (hanımanne, kaynana), *kız kardeş* (bacı, hemşire, şvester), *koca* (ağa, ehil, eş, refik, zevç), *kuma* (ortak), *torun* (ahfat,

döl dös, oğul uşak), *üvey baba* (babalık), *üvey kardeş* (taygeldi), *yenge* (bula, gelin abla) (Emiroğlu, 2012, s. 1697).

Atasözlerinde Akrabalık Adları

Atasözlerindeki akraba adları ile ilgili çalışma hazırlanırken atasözlerinin kaynağı olarak Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-Atasözleri Sözlüğü* (1993) adlı kitap esas alındı. Öncelikle Song'un *Türk Dillerinde Akrabalık Adları* (1999) adlı eserinden akrabalık adları tespit edildi. Bunların TDK *Türkçe Sözlük*'ten (2011) Türkiye Türkçesinde anlam karşılıkları verildi. Ardından da Aksoy'un eserinde geçen akrabalık adlarının yer aldığı bütün atasözleri tarandı, seçilen atasözlerinin yanına da *Atasözleri Sözlüğü*'ndeki sıra numarası kondu. Taranan eserde abece sırasına göre şu akraba adları tespit edilip değerlendirildi: *akraba / hısım, amca, amca oğlu, analık, anne / ana, baba, çocuk, dayı, dede, eloğlu, elti, eş, evlat, gelin, görümce, güveyi, hala, kardeş, karı, kaynana, kız, koca, kuma, oğul, teyze, yenge*.

Bazı atasözlerinde akrabalara dair olumsuz fikirler görülebilir. Bu fikirlere bakarak bir millet hakkında fikir beyan etmek iyi niyet göstergesi değildir. Çünkü atasözlerinin ortaya çıkış süreci dar bir çevreyi ilgilendiren, şahsiliğe arz eden, olumsuz kişilere hasredilmiş söz ve olaylarla ilgili olabilmektedir. Dolayısıyla atasözlerinin bu özellikleri bilinmeden, bir milletin kültürel değerlerini, hayat felsefesini ve dünya görüşünü sadece olumsuz bir yargı taşıyan veya öyle zannedilen sözlere dayandırarak tespit etmeğe kalkışmak art niyetli bir yaklaşım olur (Üstüner, 2002, s. 42).

Akraba / Hısım

Türkçe Sözlük'te *akraba*, kan bağıyla birbirine bağlı olan kimselere (TDK, 2011, s. 72); *hısım* ise evlilik yoluyla aralarında bir ilişki, bir yakınlık doğan kimselere (TDK, 2011, s. 1095) denir. Türklerde akraba ilişkileri çok sıcak ve samimidir; fakat atasözlerinde ifade edilen akraba ilişkilerinin sıcak ve samimi olmadığı, atasözlerine göre akrabaya çok fazla değer verilmediği görülür. Atasözlerinde akraba ile hısımın müteradif kelime olarak ele alındığı görülür. *Yakın (hayırlı) dost (komşu) hayırsız hısımdan (akrabadan) yeğdir (iyidir)* (2506) örneğinde olduğu gibi Türk atasözlerinde sadık bir dost, hayırlı bir komşu akrabadan daha üstün bir konumda yer alır.

Akraba ile ilgili 7 atasözü vardır:

Akraba ile ye iç, alışveriş etme. (192)

Akrabanın akrabaya akrep etmez ettiğini. (193)

Dost (akraba) ile ye, iç; alışveriş etme. (997)

Hayırlı komşu, hayırsız akrabadan iyidir. (1384)

Hısım hısımın ne öldüğünü ister, ne onduğunu. (1471)

Yakın (hayırlı) dost (komşu), hayırsız hısımdan (akrabadan) yeğdir (iyidir). (2506)

Sadık dost akrabadan yeğdir. (2199)

Amca

Babanın erkek kardeşine, baba yarısına, emmiye *amca* denir (TDK, 2011, s. 113). Türk atasözlerinde amca, baba gibi saygın ve değerli kişidir. *Amca baba yarısı* (277) örneğinde olduğu gibi babanın olmadığı zaman amca, baba vazifesini üstlenir. Aynı zamanda atasözlerinde bir kimsenin kimseden yardım beklememesini ve en yakınından olan amcanın bile yardım etmeyeceği söylenmiştir.

Amca ile ilgili 4 atasözü vardır.

Amca baba yarısı. (277)

Amcam (emmim) dayım, herkesten (hepsinden) aldım payım. (278)

Emmim dayım, hepsinden aldım payım. (1117)

Emmim dayım kesem, elimi soksam yesem. (1118)

Amca oğlu

Amcanın oğluna, emminin oğluna *amca oğlu* denir (TDK, 2011, s. 113). Türk atasözlerinde amca oğluna, amcasının kızını evlendirmek gibi bir vazife yüklenmiştir.

Amca oğlu ile ilgili 1 atasözü vardır.

Gelin olmayan kızın vebali amcası oğlunun boynuna. (1252)

Analık

Analık, üvey ana demektir (TDK, 2011, s. 121). Üvey ana, her kültürde yaygın bir önyargı sonucu öz evlâtlara uzak düşünülmüş, kötü gösterilmiştir. Üvey annenin diğer adı da analık veya anneliktir. Bu durum atasözlerinde de görülmektedir.

Üvey anneyle ilgili 2 atasözü bulunur.

Analık fenalık (kara yamalık). (289)

Analık usta, yumağı ufak yapar; çocuklar usta, ekmeği çifte yapar. (290)

Anne

Çocuğu olan kadına, anaya, valideye, kocakarıya, madere, neneye, abaya anne denir (TDK, 2011, s. 131). Türk atasözleri ve deyimleri incelendiğinde kadının *özel* alanda yer aldığı ve geleneksel rollerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Kadın *anne* kimliği ile aile kurumunun temel taşı olarak saygı görmekte, çocuk doğurması, özellikle de erkek çocuk doğurması ile statüsü artmaktadır. Kadın; erken, kendinden yaşça ve sosyal konum olarak daha üstün biriyle evlenmeli, anne, eş ve ev kadını rollerini toplumsal beklentilere uygun yerine getirmelidir. Kadının ev işlerinde hamarat, becerikli, temiz ve tutumlu olması beklenmektedir. Kadına olumsuz değer atfeden; kadını güvenilmez, uğursuz ve eğlence düşkününü gösteren atasözleri ve deyimler gibi, ailenin kadın üyelerinin birbirleriyle ilişkileri de sorunludur (Ersöz, 2010, s. 168-169). Japon atasözlerinde de kadına bakış Türk atasözlerine benzemektedir. Geniş bir çerçeveden bakıldığında, *kadın* imgesinin yer aldığı Japon atasözlerinin kadına olumlu ve olumsuz olmak üzere iki zıt bakış açısını yansıttığını söylemek mümkündür. Kadın imgesinin olumlu olarak betimlendiği az sayıdaki atasözüne karşılık, kadın imgesine ilişkin atasözlerinin büyük bir çoğunluğunun kadına karşı olumsuz bir bakış açısı üzerine kurulu olduğu ve kadının pek çok olumsuz özellikle özdeşleştirildiği görülmektedir. Kadın imgesinin olumsuz olarak ele alındığı atasözlerinde birbiriyle çelişen bazı çıkarımların olması da, atasözlerinin ilgi çekici bir yönü olarak görülmelidir. Örneğin, kimi atasözlerinde kadın her türlü sinsiliğe ve kurnazlığa başvuran şeytani bir varlık olarak nitelendirilirken, kimi atasözlerindeyse en basit işi bile yapmaktan aciz, zihinsel güç ve becerisi zayıf, bilgi ve beceriden yoksun zavallı bir birey olarak tanımlanmaktadır (Akbay, 2012, s. 156).

Türk atasözlerinde çokça geçen akraba adlarından biri de annedir ve annenin birçok özelliğine değinilmiştir. Öncelikle anneler atasözlerinde sevginin, merhametin, şefkatin temsilcileri konumundadır. Anneler atasözlerinde hürmet gösterilecek kişilerdir ve ailenin birinci ögesidir. Bir annenin yeri evidir, dışarıya değildir. Bir evlâdın özellikle de kız çocuğunun yetiştirilmesinde annenin rolü çok büyüktür. *Anasına bak kızını al, kenarına (kuyusına, tarağına) bak bezini al (298)* örneğinde olduğu gibi bir annenin evlâdına örnek davranışlar sergilemesi gerekir; çünkü bir kız çocuğu annesinden gördüğü şekilde davranacaktır. Kız biçki

biçmeyi, inci dizmeyi anneden öğrenmiştir. *Ana hakkı Tanrı hakkı (284)* örneğinde olduğu gibi anne hakkı kutsal görülmüş, Tanrı hakkı ile eşdeğer tutulmuştur. Annenin evlâdı için yaptığı fedakârlıkların zamanla unutulduğu da atasözlerinde ele alınmıştır.

Anne ile ilgili 34 atasözü vardır.

Aç anansa (atansa) da kaç. (29)

Ağlarsa anam ağlar, başkası (kalanı) yalan ağlar. (128)

Alma soysuz kızını, sürer anası izini. (262)

Ana besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla. (279)

Anadan gören inci dizer, babadan gören sofraya yazar. (280)

Anadan olur daya, hamurdan olur maya. (281)

Ana gezer, kız gezer; bu çeyizi kim düzer? (282)

Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz. (283)

Ana hakkı Tanrı hakkı. (284)

Ana ile kız, helva ile koz. (286)

Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar. (287)

Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış (kurmamış). (288)

Analı kuzu, kınalı kuzu. (291)

Anam babam kesem, elimi soksam yesem. (292)

Anamın (babamın) öleceğini bilseydim, kulağı dolu darıya satardım (acı soğana değiştirdim). (293)

Anan güzel idi, hani yeri; baban zengin idi, hani evi. (294)

Ananın bahtı kızına. (295)

Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez (ölmez). (296)

Ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar. (297)

Anasına bak kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak bezini al. (298)

Anayı kızdan ayıran para. (299)

Ana yılan, sözü yalan; karı çiçek, sözü gerçek. (300)

Ana, yürekten yana. (301)

Atı atasıyla, katırı anasıyla. (394)

Babamın (anamın) öleceğini bilseydim, kulağı dolu darıya satardım. (477)

Dilsizin dilinden anası (sahibi) anlar. (962)

Doğan anası olma, doğuran anası ol. (968)

İki karlı bittin; iki analı süttten ölür. (1514)

Kaçanın anası ağlamamış. (1634)

Kadın kocasının çarığı, anasının sarığıdır. (1643)

Kuşa süt nasip olsa anasından olurdu. (1942)

Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası. (2060)

Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi. (2061)

Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı. (2547)

Baba

Baba, çocuğu olan erkek, peder; çocuğun dünyaya gelmesinde etken olan erkektir (TDK, 2011, s. 219). Uygurcada son döneme ait olduğu belli olmuştur (Song Li, 1999, s. 112). Geleneksel toplum yapısında yaş ve cinsiyete dayalı bir hiyerarşik yapılanma vardır. Evin büyüğü babadır. Ondan sonra en büyük oğuldan başlayarak ailenin erkek üyeleri hiyerarşik yapılanmada yerlerini alırlar. Kadınların yaşı ne olursa olsun yerleri en küçük erkekten sonra gelir (Ersöz, 2010, s. 177). Türk atasözlerinde baba da aynı anne gibi çokça geçen akraba adıdır. Anneye gösterilen hürmet babaya da gösterilmiştir. Anne, kız evlâdının yetişmesinde önemli bir mürebbiye iken baba da erkek çocuğunun yetişmesinde önemli bir kaynaktır. Erkek çocuğu babasından gördüğünü yapar. *Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi* (2061) örneğinde olduğu gibi baba nasıl misafir ağırlarsa oğlu da öyle ağırlar. Aynı zamanda babanın yaptığı kötü işin cezasını da oğlu öder. Babanın evlâdına yaptığı fedakârlığı oğlunun ona yapmadığını belirten atasözleri de bulunmaktadır. Baba ailenin reisi konumundadır.

Baba ile ilgili 25 atasözü vardır.

Amca baba yarısı. (277)

Anadan gören inci dizer, babadan gören sofraya yazar. (280)

Anam babam kesem, elimi soksam yesem. (292)

Anamın (babamın) öleceğini bilseydim, kulağı dolu darıya satardım (acı soğana değiştirdim). (293)

Anan güzel idi, hani yeri; baban zengin idi, hani evi. (294)

Baba eder, oğul öder. (472)

Baba (evlât, oğul) ekmeği, zindan ekmeği; koca (er) ekmeği, meydan ekmeği. (473)

Baba himmet, oğul hizmet. (474)

Baba koruk (erik, ekşi elma) yer, oğlunun dişi kamaşır. (475)

Baba malı tez tükenir, evlât gerek kazana. (476)

Babamın (anamın) öleceğini bilseydim, kulağı dolu darıya satardım. (477)

Babanın (atanın) sanatı oğluna mirastır. (478)

Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş. (479)

Babasından mal kalan, mertliği içinden bitmiş sanır. (480)

Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk. (481)

Bağ babadan, zeytin dededen kalmalı. (484)

Bir baba dokuz oğul (evlâdı) besler, dokuz oğul (evlât) bir babayı beslemez. (614)

Her sakallıyı baban mı sanırsın? (1451)

İncir babadan, zeytin dededen. (1530)

İyi evlât babayı vezir, kötü evlât rezil eder. (1615)

Katıra “Baban kim?” demişler, “Dayım at.” demiş. (1712)

Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi. (2061)

Sade pirinç zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir evlât gerek kazana. (2197)

Saksağan danayı babası hayrına bitlemez. (2215)

Zeytin dededen, incir babadan kalmalı. (2656)

Çocuk

Küçük yaştaki erkek veya kız evlâda çocuk denir (TDK, 2011, s. 556). Bir varlık olarak çocuk, kültürün devamlılığı ve yenilenmesi açısından değerlidir. Dünyaya geldikten sonra, çocuğun diğer insanlarla ilişkileri kurulmaya başlar. Çocuk, fiziksel ve bilişsel gelişimine paralel olarak sosyalleşme sürecinin de bir parçası olur. Sosyalleşme, kültürün kuşaklar arası aktarımında uyumu sağlayan bir süreçtir. Çocuk, sosyalleşme aracılığıyla edindiği kültürün uygulayıcısı ve aktarıcısı hâline gelir (Karadağ, 2013, s. 111).

Türk atasözlerinde çocuk tek başına bir işin altından kalkamayıp ailesinin yardımıyla baş edebilecek kişidir. Çocuklar ağlayarak düşerek büyürler. Ana babanın bir çocuğun beslenmesine, büyümesine dikkat etmesi gerektiği hususunda atasözlerinde bilgi verilir. Türk atasözlerinde çocuk, genel olarak pasif bir kişiliktir. Çocuğun sosyalleşmesi açısından belirlemeci modelin hâkim olduğu söylenebilir. Çocuk yetişkinlerin istediği gibi davranmalı, bir an önce büyüüp yetişkin özelliklerini kazanmalıdır. Atasözlerinin geleneksel kültürü temsil etmesi bakımından bu durum beklenen bir sonuçtur (Karadağ, 2013, s. 123). Atasözlerinde *Çocuğun bulunduğu yerde kov (dedikodu, gıybet) olmaz (805)* örneğinde olduğu gibi çocukların yanında gıybet, dedikodu gibi ahlâklarını olumsuz bir şekilde etkileyecek davranışlardan da uzak durulması ve verilen işlerin arkadan takip edilmesi gerektiği vurgulanır.

Çocuk ile ilgili 8 atasözü vardır.

Çocuğa iş, ardına sen düş. (802)

Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider. (Çocuğa işe sal, ardınca sen var; Çocuğa iş, ardına sen düş; Uşağı işe koş, sen de ardına düş). (803)

Çocuğu işe sal, ardınca sen var. (804)

Çocuğun bulunduğu yerde kov (dedikodu, gıybet) olmaz. (805)

Çocuğun yediği helâl, giydiği haram. (806)

Çocuk düşse kalka büyür. (807)

Çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte. (808)

Çocuktan al haberi. (809)

Dayı

Annenin erkek kardeşine *dayı* denir (TDK, 2011, s. 603). Türk atasözlerinde dayı, bazı konularda amca gibi ele alınmıştır. *Emmim dayım, hepsinden aldım payım (1117)* örneğinde olduğu gibi insanın en yakınında olan amcasının, dayısının bile yardım etmeyeceği ele alınmıştır. Dayı, yeğenlerinin yetişmesinden sorumlu kişidir. Özellikle de erkek çocuğu fiziksel ve ahlâki olarak dayıyı kendine örnek alır ve ona benzemeye çalışır.

Dayı ile ilgili 7 atasözü vardır.

Amcam (emmim) dayım herkesten (hepsinden) aldım payım. (278)

Emmim dayım, hepsinden aldım payım. (1117)

Emmim dayım kesem, elimi soksam yesem. (1118)

Katıra “Baban kim?” demişler, “Dayım at.” demiş. (1712)

Köprüyü geçinceye kadar aynya dayı derler. (1884)

Oğlan dayıya, kız halaya çeker. (2062)

Teyzemin taşağı olsa dayım olurdu. (2415)

Dede

Torunu olan erkeğe, büyükbabaya, büyük pedere *dede* denir (TDK, 2011, s. 604). Biçim bakımından çocuk diline ait olan bu sözcük, *baba* veya *dede* anlamlarını taşır (Song Li, 1999, s. 89). Türk atasözlerinde *dede*, işi yapandan ziyade çevresindekilere yapmaları gereken işi gösteren birer öncü konumundadır. *Giden gelse dedem gelirdi (1261)* örneğinde olduğu gibi dedelerin yaşlarının büyük olması ve ölüm düşüncesinin daha çok zihinlerinde olmasından dolayı dede ile ilgili atasözlerinde ölüm teması da işlenmiştir.

Dede ile ilgili 6 atasözü vardır.

Bağ babadan, zeytin dededen kalmalı. (484)

Giden gelse, dedem gelirdi. (1261)

İncir babadan, zeytin dededen. (1530)

Sen ağa ben ağa, bu ineği kim sağa (Sen dede ben dede, bu atı kim tımar ede). (2238)

Sen dede ben dede, bu atı kim tımar ede? (2241)

Zeytin dededen, incir babadan kalmalı. (2656)

Eloğlu

Eloğlu el, yabancı anlamlarına gelmektedir (TDK, 2011, s. 791). Türk atasözlerinde *eloğlu* hayırla anılmamakta, hatta eloğluna güvenilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Eloğlu ile ilgili 2 atasözü vardır.

Akarsuya inanma, eloğluna dayanma. (156)

Ana besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla. (279)

Elti

Kadına göre kocasının erkek kardeşlerinin eşlerinden her birine *elti* denir (TDK, 2011, s. 791). Türk atasözlerinde eltiler sevilmeyen, anlaşılamayan, geçinilemeyen soğuk kimseler olarak ele alınmıştır.

Elti ile ilgili 4 atasözü vardır.

Elti eltiden kaçar, görümceler bayrak açar. (1106)

Elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz. (1107)

Kuma (ortak) gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş. (1920)

Ortak (kuma) gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş. (2086)

Eş

Karı kocadan her birine, hayat arkadaşına *eş* denir (TDK, 2011, s. 821). Türk atasözlerinde eşlerin birbirlerine karşı saygılı davranması konusunda uyarılar bulunur. *Hayır dile eşine (komşuna), hayır gele başına (Ne dilerse eşine o gelir başına) (1381)* örneğinde olduğu gibi onlara kötü söz söylemenin zararlarından ve birbirlerine karşı hayır isteklerde bulunmaları gerektiğinden bahsedilmiştir.

Eş ile ilgili 3 atasözü vardır.

Hayır dile eşine (komşuna), hayır gele başına (Ne dilerse eşine o gelir başına). (1381)

Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına. (1905)

Ne dilersen eşine, o gelir başına. (2041)

Evlât

Bir kimsenin oğul veya kız çocuğuna *evlât* denir (TDK, 2011, s. 837). Türk atasözlerinde *evlât* derken kız çocuğundan ziyade erkek çocuğu kastedilmiştir. Hayırlı bir evlâta bulunması gereken vasıflardan bahsedilmiştir. *Evlâdın var mı, derdin var (1201)* örneğinde olduğu gibi bir evlât yetiştirmenin kolay olmadığı ve ana babanın türlü cefalar çektiği dile getirilmiştir.

Evlât ile ilgili 9 atasözü vardır.

Baba malı tez tükenir, evlât gerek kazana. (476)

Buyurmadan tutan evlât, gün doğmadan kalkan avrat, deh demeden yürüyen at. (722)

Evlâdı (oğlum) ben doğurdum; ama gönlünü ben doğurmadım. (1200)

Evlâdın var mı, derdin var. (1201)

Hayırlı evlât neylesin malı, hayırsız evlât neylesin malı. (1383)

İyi evlât babayı vezir, kötü evlât rezil eder. (1615)

Mal istersen bedeninden, evlât istersen belinden. (1982)

Sade piriñ zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir evlât gerek kazana. (2197)

Ya evlât bir, ya ocak kör (gerek). (2496)

Gelin

Gelin, evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın anlamlarına gelir (TDK, 2011, s. 921). Türk atasözlerinde gelinler, kendilerini düşünen kişilerdir. Gelinlerden aynı zamanda bazı beklentilerin olduğu da görülür. Meselâ bir gelin eve gelir gelmez ondan bir evlât beklenir. Doğurganlığı sağlamaya yönelik olarak düğün sonrası oğlan evine getirilen gelinin kucağına çocuk, özellikle oğlu olması dileğiyle erkek çocuk verilmesi, gelinin yatağında erkek çocuğun yuvarlanması, gerdek ertesinde düzenlenen duvak töreninde gelinin duvağının bir kız ve erkek çocuğa açtırılması; yine duvak töreninde gelinin ellerine arpa, buğday verilerek çocuğu olması dileği ile etrafa serptirilmesi kültürel erkek çocuk tercihini belirtmektedir (Ersöz, 2010, s. 176). Aynı zamanda atasözlerinde gelinlerden bahsedilirken kaynana ile olan ilişkilerine de değinilmiştir. Bilindiği üzere gelin ile kaynananın arası soğuktur, birbirlerini sevmezler, devamlı kavga hâindedirler. *Üveye etme, özünde bulursun; geline etme kızında bulursun (2464)* örneğinde olduğu gibi kaynanaların gelinlere iyi davranması, onları kendi kızları gibi görmeleri tavsiye edilir.

Gelin ile ilgili 17 atasözü vardır.

Ahmak gelin, yengeyi halayığı sanır. (145)

Aş pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur. (362)

Dadandırma kara gelin, dadanırsa yine gelir. (836)

Gelin altın taht (kürsü) getirmiş, çıkmış (üstüne) kendisi oturmuş. (1245)

Gelin atta, buyruk Hak'ta. (1246)

Geline "Oyna." demişler, "Yerim dar." demiş. (1247)

Gelin eşikte, oğlan beşikte. (1248)

Gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz. (1249)

Gelin halı getirir, serer kendi oturur. (1250)

Gelini ata bindirmişler “Ya nasip!” demiş. (1251)

Gelin olmayan kızın vebali, amcası oğlunun boynuna. (1252)

Kaldın mı oğul eline, müdara eyle geline. (1649)

Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar. (1729)

Sarımsağı gelin etmişler, kırk gün kokusu çıkmamış. (2225)

Suçtu gelin etmişler, kimse güveyi girmemiş. (2315)

Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun. (2464)

Yerine düşmeyen gelin, yerine yerine; boyuna düşmeyen esvap, sürüne sürüne eskir. (2571)

Görümce

Kadına göre kocasının kız kardeşine *görümce* denir (TDK, 2011, s. 971). Atasözlerinde görümceler gelinlerle kavga eden ve gelinler tarafından sevilmeyen, geçinilip anlaşılamayan kimselerdir.

Görümce ile ilgili 1 atasözü vardır.

Elti eltiden kaçır, görümceler bayrak açar. (1106)

Güveyi

Güveyi damat demektir (TDK, 2011, s. 1014). İç güveyisi ise eşinin ailesinin evinde oturan damada denir (TDK, 2011, s. 1145). Türk geleneklerinde iç güveyisi evlilikleri çok yoktur; dolayısıyla atasözlerinde de çok geçmez. *Güveyi* veya *iç güveyisi* kelimelerinin geçtiği atasözlerinde bu hısımlara karşı bir önyargının olduğu, her yaptığının göze battığı, hanımının babasının evine yerleşmesinden dolayı bir rahatsızlık sezildiği görülür.

Güveyi ile ilgili 3 atasözü vardır.

İçgüveysi iç ağrısı. (1500)

Suçtu gelin etmişler, kimse güveyi girmemiş. (2315)

Yatsının faziletini güveyiden sormalı. (2542)

Hala

Babanın kız kardeşine, bibiye *hala* denir (TDK, 2011, s. 1031). Asıl anlamı ‘teyze’ olduğu halde Türkiye Türkçesinin yazı dilinde ‘babanın kız kardeşi’ anlamında kullanılmaktadır (Song Li, 1999, s. 141). Türk atasözlerinde hala, yeğenlerinin yetişmesinde sorumlu kişi olmuştur.

Hala ile ilgili 1 atasözü vardır.

Oğlan dayıya, kız halaya çeker. (2062)

Kardeş

Aynı anne babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adına *kardeş* denir (TDK, 2011, s. 1325). Türk atasözlerinde kardeşe çok önem verilmiştir. Tek çocuk istenmez ve bir kimsenin kanlısı da olsa kardeşinin olması gerektiği vurgulanmıştır. Atasözlerinde bir yandan kardeşin olmasına önem verilirken, bir yandan da kardeşler birbirleriyle geçinemeyen insanlar olmuşlardır. *Kardeşten karın yakın (1688)* örneğinde olduğu gibi insanın karısının kardeşinden daha yakın olduğu da vurgulanmıştır. Kardeşler

birbirlerine karşı kin, haset, düşmanlık, besleyen insanlar olarak ele alınırken bazı atasözlerinde de bunun tam tersi şeklinde olduğu gözlenmektedir.

Kardeş ile ilgili 12 atasözü vardır.

Allah kardeşi kardeş yaratmış, kesesini ayrı yaratmış. (242)

Buğdayı (arpayı) taşı yerden, kızı kardaşlı yerden. (342)

İki kardeş savaşmış, ebleh buna inanmış. (1513)

Kardeşi kardeş yaratmış, rızkını ayrı yaratmış. (1668)

Kardeşim ağa, avradı hatın; almaz beni kulluğa satın. (1669)

Kardeşim olsun da kanlım olsun. (1670)

Kardeş kardeşi atmış, yar başında tutmuş (Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş yine kucaklamış). (1671)

Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş yine kucaklamış. (1672)

Kardeş kardeşin (hısım hısımın) ne öldüğünü ister, ne onduğunu. (1673)

Kardeşten karın yakın (Kulaktan burun yakın; Karın kardeşten yakın). (1674)

Kulaktan burun yakın, kardeşten karın yakın. (1912)

Vardı bağım malım, gelirdi kardeşlerim; tükendi yağım balım, gelmiyor kardeşlerim. (2470)

Karı / avrat

Bir erkeğin evlenmiş olduğu kadına, eşe, zevceye *karı* denir (TDK, 2011, s. 1328). Atasözlerinde kariya büyük rol verilmiştir. Evi yuva haline getiren, aileyi birbirine bağlayan, bazen evi yıkan da kadındır. Eşler arasında ilişkide “eşitlikten” çok “otorite ilişkisi” kadının statüsü kocasının statüsüne göre belirlenirken, evlilik ilişkisinin devamı kadının susmasına, sabretmesine bağlanmaktadır (Ersöz, 2010, s. 174). Aynı zamanda atasözlerinde karıların sahip olması gereken özellikler sıralanmıştır. İyi bir karı becerikli, iş bilen, kocalarının sözlerini dinleyen kişilerdir. Kocalarını yükselten de düşüren de avratlardır. *Kadın kocasını isterse vezir, isterse rezil eder (Kocasını vezir eden de rezil eden de karısıdır) (1642)* örneğinde olduğu gibi karıların kocalarının fikirlerine, işlerine, itibarlarına yön veren insanlar olarak düşünüldüğü de görülmektedir.

Karı ile ilgili 23 atasözü vardır.

Ana yılan, sözü yalan; karı çiçek, sözü gerçek. (300)

Avradı boşayan, topuğuna bakmaz. (425)

Avradı eri saklar, peyniri deri. (426)

Avrat (kadın) malı, kapı mandalı (Karı malı, hamam tokmağıdır). (427)

Avrat var, arpa unundan aş yapar; avrat var, buğday unundan keş yapar. (428)

Avrat var, ev yapar; avrat var, ev yıkar. (429)

Buyurmadan tutan evlât, gün doğmadan kalkan avrat, deh demeden yürüyen at. (722)

Ergene karı (avrat) boşaması kolay (-dır). (1124)

Erkeğin şeytanı kadın (karı) (Kadın erkeğin şeytanıdır). (1132)

Erkek sel, kadın (avrat) göl. (1135)

Eti ciğer eden de avrat, ciğeri et eden de. (1181)

Evi ev eden avrat, (yurdu şen eden devlet). (1198)

İki karılı bittin, iki analı süttten ölüür. (1514)

İlk avrat çarık, sonraki sarık. (1524)

Kadın kocasını isterse vezir, isterse rezil eder (Kocasını vezir eden de rezil eden de karısıdır). (1642)

Karı-koca bir sözle yakın, bir sözle uzaktır. (1683)

Karı (kadın) malı, kapı mandalı (hamam tokmağıdır) . (1684)

Karın kardeşten yakın. (1688)

Kişiye vezir eden de karısı, rezil eden de. (1837)

Kocasını vezir eden de rezil eden de karısıdır. (1840)

Kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz). (1886)

Oynaşına inanan avrat, ersiz kalır. (2101)

Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat. (2516)

Kaynana

Kocaya veya kadına göre birbirlerinin annesine *kaynana* denir (TDK, 2011, s. 1368). Kadın, bir anne olarak fedakârlık sembolüdür. Ancak kayınvalide (kaynana) olunca araya yetiştirip büyüttüğü kızının eşi (damadı) veya oğlunun eşi (gelini) girince fedakârlık sembolü olan anne “kaynanalık etmeye” başlar. İki ezeli rakip olan gelin-kaynana arasındaki anlaşmazlığın 4 bin yıllık bir geçmişi olduğu belgelerle ispatlanmış; arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan çivi yazılı bir tablette, genç bir kadının kendisinden binlerce kilometre uzaktaki kocasına, “Gel beni bu annenden kurtar, yoksa öleceğim.” diye seslendiği ortaya çıkmıştır (İspirli, 2004, s. 19). Türk atasözlerinde kaynanalar sevilmeyen insanlar olmuştur. Her ne kadar iyi olmaya çalışsalar da her hâlleri gelinleri tedirgin eder. Gelin-kaynana ilişkileri gergin, çatışmalı, iletişim ve etkileşimden uzaktır. Kaynananın gelin olduğu dönemde kendi kaynanası ile yaşadığı sorunlar, çekişmeler ve sıkıntıların aynısı kendi gelini ile olan ilişkisinde de görülür. Toplumun gelin-kaynana ilişkileri konusunda gözle görülmeyen normları vardır ve neredeyse tüm gelinler ve kaynanalar arasında benzer sorunlar yaşanmaktadır. Günümüzde gelin-kaynana ilişkilerindeki iletişim ve etkileşim geçmişle karşılaştırıldığında göreceli olarak daha iyi olmakla beraber, eğitim düzeyi, yaşanan yer, kır-kent farkı, gelinin ve kaynananın çalışıp çalışmaması gibi değişkenlere göre farklılık gösterebilmektedir (Ersöz, 2010, s. 177). Gelin-kaynana ilişkisini ele alan atasözleri ve deyimlerde genel olarak “acımasızlık, çaresizlik, feryat, fesatlık, fırsatçılık, geçimsizlik, pişmanlık, saygı, şikâyet, talih-talihsizlik, kışkırtma” gibi konular işlenmiştir. Kiminde gelinden, kiminde kaynanadan yana şikâyetlerin dile getirildiği atasözleri, yöre insanının gelin-kaynana gerçeğine geçmişten bugüne bakış açısını ortaya koyan dil malzemeleridir (Alkayış, 2013, s. 589).

Kaynana ile ilgili 2 atasözü vardır.

Kaynana öcü, oğlu cici. (1728)

Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar. (1729)

Kız

Dişi çocuğa *kız* denir (TDK, 2011, s. 1434). Bu kelime, *Orhon Yazıtları*’nda ‘kız (evlât)’ anlamında kullanılmıştır (Song Li, 1999, s. 167). Türk atasözlerinde en çok geçen akraba adlarından biri de kız çocuğudur. Bazı atasözlerine göre kız çocuğuna oğlan çocuğu gibi çok değer verilmez; çünkü kız çocuğu ele gidecek, oğlan çocuğu ise ailenin soyunu devam ettirecektir. Bu durum bütün kız çocuklarını aynı tasnife sokmasa da geleneksel Türk kültüründe kadın “alınan”, erkek “alan”dır. Kız isteme ritüellerinde erkek tarafı kız babasından ister (Ersöz, 2010, s. 172). Kız çocukları birer sızı, dert, sıkıntı olarak görülür.

Geleneksel toplum yapılarında erkek çocuk, kız çocuğa tercih edilmektedir. Atasözleri, çoğu ülkelerde erkek çocuk tercihinin ne kadar yaygın ve özlenen bir durum olduğunu göstermektedir. Örneğin Çin’de bir atasözü *18 tanrıça gibi bir kız çocuğu, kambur bir oğlan çocuğunun yerini tutmaz* demektir. Uganda’da yeni doğan bir oğlan çocuğu “evin direği” olarak tanımlanırken kız çocuğundan “satılık” olarak bahsedilir; çünkü kız çocuğunun kaderi “evlendirilmek” yani “satılmak” ya da bir sığırla değiştirilmiştir (Mihçioğur & Akın, 2003). Yapılan bir araştırmada “Sadece bir çocuğunuz olsa hangi cinsiyette olmasını isterdiniz?” sorusuna katılımcıların %75,2’si “erkek” çocuk cevabını vermiştir (Ersöz, 2010, s. 175). Türk toplumunda kız çocuğu koruma zorluğu ve kız çocuk sahibi olmanın sorumlulukları aileyi erkek çocuk sahibi olmayı isteme eğilimine sürüklemektedir. Erkek çocuğun daima aile içerisinde kalarak sosyal hayata katkıda bulunmasına karşın kız çocuğunun belirli bir zaman aralığı dâhilinde ev ortamında kalacak olması da kız çocuk-erkek çocuk ayrımını etkileyen olgulardandır. Öte yandan, doğa-kültür açısından bakıldığında, kadının temel görevi neslin devamı niteliğinde olan bireyleri doğurmak ve yetiştirmektir. Erkek ise eşinin ve çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğunu üzerinde taşır (Gündoğdu & Özkan, 2011, s. 1138).

İncelenen atasözlerinde, yukarıda değinildiği gibi, evlilik ve çocuk doğurma rolü, en önemli ve sıklıkla gözlenen izleklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Gündoğdu & Özkan, 2011, s. 1138). Bunun yanı sıra babanın oğluna, annenin ise kızına modellik yapması gerektiği de ayrıca vurgulanmaktadır. Yine aynı şekilde, oğlan çocuğu ile dayının, kız çocuğu ile de halanın rollerinin özdeşleştirilmesi, kadın-erkek ayrımı doğrultusunda yapılan bir rol dağılımıdır (Gündoğdu & Özkan, 2011, s. 1140). *Alma soysuz kızını, sürer anası izini (262)* örneğinde olduğu gibi kız çocuğu annesiyle birlikte atasözlerinde geçmektedir. Kızını yetiştirecek, onu terbiye edecek, tahtını kuracak kişi olarak anne gösterilir ve kız çocuğu annesini her yönüyle örnek alan, alması gereken kişi olmuştur. Atasözlerinde kız çocuklarının erken yaşlarda evlenmeleri gerektiği söylenir; fakat bu kararın da aceleye getirilmemesi istenir. Aynı zamanda kız çocuklarının eş seçiminde serbest bırakılması yerine, ailenin fikri alınarak evlenmesi gerektiği vurgulanır. Bununla birlikte atasözlerinde gelin alınacak kızın belli değerlere ve köklere sahip olmasına önem verilir. Türk toplumunda eş seçmede akraba ve çevrenin fikri alınır. Eşler arasında denklige özen gösterilir. Özellikle, içinde yetiştiği aile ve toplumun kültürü kişiliğinde yansıdığı için kızın köklü bir aileden gelmesine, belli özelliklere sahip olmasına dikkat edilir (Ersöz, 2010, s. 172). Rüya tabirlerinde bile kız çocuğuna bakış açısı atasözleri ile benzerlik gösterir. Bekâr kız görmek, gam, keder ve imkânların kuvvetlenmesine yorumlanır (Nablusi, 2008, s. 267).

Kız çocuğu ile ilgili 45 atasözü bulunmaktadır.

Alacak kız alay görünür, evleri saray. (202)

Alma soysuz kızını, sürer anası izini. (262)

Ana ile kız, helva ile koz. (286)

Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar. (287)

Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış (kurmamış). (288)

Ananın bahtı kızına. (295)

Ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar. (297)

Anasına bak kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak bezini al. (298)

Anayı kızdan ayıran para. (299)

Arpayı (buğdayı) taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden. (342)

At beslenirken, kız istenirken. (386)

Bir evde iki kız; biri çuvaldız, biri biz. (631)

Bir ev (gemi) donanır, bir kız (çıplak) donanmaz. (632)

Bir kızı bin kişi ister (de) bir kişi alır. (647)

Çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu (Lafın azı uzu, çobana verme kızı; ya koyun güttürür ya kuzu). (799)

Dazlayan daza düşer, kel başlı kıza düşer. (862)

Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma. (1126)

Erinenin oğlu kızı olmamış. (1130)

İven kız ere varmaz, varsa baht bulmaz. (1612)

Kel kız, teyzesinin saçıyla övünür. (1769)

Kendinden küçükten kız al, kendinden büyüğe kız ver. (1779)

Kız beşikte (kundakta), çeyiz sandıkta (Kız kucakta, çeyiz bucakta). (1807)

Kız evi, naz evi. (1808)

Kızı gönlüne bırakırsan, ya davulcuya varır (kaçar) ya zurnacıya. (1809)

Kızı kızken görme, gelirken gör; gelirken görme, beşik ardında gör. (1810)

Kızını dövmeyen, dizini döver. (1811)

Kızın var, sizin var. (1812)

Kız kucakta, çeyiz bucakta. (1813)

Koz gölgesi, kız gölgesi; söğüt gölgesi, yiğit gölgesi; dut gölgesi, it gölgesi. (1869)

(Lafın azı, uzu) çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu. (1961)

Oğlan anası, kapı arkası; kız anası, minder kabası. (2060)

Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi. (2061)

Oğlan dayıya, kız halaya çeker. (2062)

Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün. (2063)

Oğlan doğurdum, oydu beni; kız doğurdum, soydu beni. (2064)

Oğlan doğur, kız doğur; hamurunu sen yoğur. (2065)

Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü. (2066)

Oğlan yetir, kız yetir; yine şeleği sen götür. (2068)

On beşindeki kız, ya erde gerek ya yerde. (2080)

Oynamasını bilmeyen kız "Yerim dar." demiş; yerini genişletmişler (bollatmışlar) "Gerim (yenim) dar." demiş. (2100)

Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı. (2366)

Tarlayı taşlı yerden, kız kardaşlı yerden. (2369)

Utananın oğlu kızı olmamış. (2450)

Üşenenin (utananın, erinenin) oğlu kızı olmamış. (2462)

Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun. (2464)

Koca

Bir kadının evlenmiş olduğu erkeğe *koca* denir (TDK, 2011, s. 1454). Aslen "ihtiyar, yaşlı" anlamına gelmektedir (Song Li, 1999, s. 232). Atasözlerinde *koca* evin reisi konumundadır. Bir kocanın eşi üzerinde otoritesi olduğu görülür. Atasözlerinde *koca*, eşine söz geçirebilen, ona yön veren insan olmuştur.

Koca ile ilgili 11 atasözü bulunmaktadır.

Baba (evlât, oğul) ekmeği, zindan ekmeği; koca (er) ekmeği, meydan ekmeği. (473)

Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk. (481)

Boşanıp kocana varma, sevişip dostuna varma. (692)

Çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte. (808)

Kadın kocasını isterse vezir, isterse rezil eder (Kocasını vezir eden de rezil eden de karısıdır). (1642)

Kadın kocasının çarığı, anasının sarığıdır. (1643)

Karı-koca bir sözle yakın, bir sözle uzaktır. (1683)

Kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını. (1838)

Kocanın kabı iki ise birini kır. (1839)

Kocasını vezir eden de rezil eden de karısıdır. (1840)

Sevip (sevişip) dostuna, boşanıp kocana varma. (2259)

Kuma

Aynı erkekle evli olan kadınların birbirine göre adına, ortağına *kuma* denir (TDK, 2011, s. 1523). Kuma ile ilgili olan atasözleri azdır. Atasözlerinde kuma, dışarıdan gelen ikinci kişi olmakla beraber eltiye göre daha geçimli bir kişidir.

Kuma ile ilgili 2 atasözü vardır.

Kuma (ortak) gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş. (1920)

Ortak (kuma) gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş. (2086)

Oğul

Erkek evlâda *oğul* denir (TDK, 2011, s. 1790). Orhon Yazıtlarında *oğul* sözcüğü “oğul, (erkek veya kız) evlât” anlamında kullanılmıştır (Song Li, 1999, s. 198). Atasözlerinde oğlan çocuğuna çok değer verildiği görülmektedir. Türk kültüründe oğlan çocuğunun değeri, kız çocuğuna göre daha yüksektir; çünkü ondan beklentiler çoktur. Hem baba adını, soyunu ve ocağını sürdürecektir, hem de anne babaya toplumsal üstünlük kazandıracaktır (Gündoğdu & Özkan, 2011, s. 1141). Dolayısıyla bir erkek evlâda sahip olmak anne baba için gurur vesilesidir.

Erkek evlât daha çok babaları ile olan ilişkileriyle ele alınmıştır. *Babanın (atanın) sanatı oğluna mirastır (478)* örneğinde olduğu gibi bir baba nasıl davranırsa oğlunun da öyle davranacağı ve babasının yolundan gideceği vurgulanmıştır. Atasözlerinde hayırlı bir oğlan ile akılsız oğlanın ayrımı yapılmıştır. Hayırlı bir erkek evlât baba malına ihtiyaç duymadan kendi malını kazanma gayreti içinde olmalıdır. Akılsız oğlan ise baba malı olsa bile onu bitiren ve sonunda yine malsız kalan kişi olarak geçmiştir. Rüya tabirlerinde oğlan çocuğuna bakış, atasözleri ile benzerlik gösterir. Büluğ çağına yakın bir oğlan çocuğu görmek, sevinç ve müjdeye yorumlanır (Nablusi, 2008, s. 365).

Oğul ile ilgili 31 atasözü vardır.

Akıllı düşününceye kadar; deli, oğlunu everir. (169)

Akıllı oğlan neyler ata malını, akılsız oğlan neyler ata malını (Hayırlı evlât neylesin malı, hayırsız evlât neylesin malı; Oğlum deli, malı neylesin; oğlum akıllı, malı neylesin). (171)

Allah verince kimin oğlu, kimin kızı demez. (252)

- Azrail gelince oğul uşak sormaz. (467)*
Baba eder, oğul öder. (472)
Baba (evlât, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği. (473)
Baba himmet, oğul hizmet. (474)
Baba koruk (erik, ekşi elma) yer, oğlunun dişi kamaşır (Baba eder, oğul öder). (475)
Babanın (atanın) sanatı oğluna mirastır. (478)
Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş. (479)
Devlet oğul, mal tahl, mülk değirmen. (946)
Erinenin oğlu kızı olmamış. (1130)
Evlâdı (oğlum) ben doğurdum; ama gönlünü ben doğurmadım. (1200)
Görmemişin oğlu olmuş, çekmiş çükünü koparmış. (1294)
Kaldın mı oğul eline, müdara eyle geline. (1649)
Kaynana öcü, oğlu cici. (1728)
Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası. (2060)
Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi. (2061)
Oğlan dayıya, kız halaya çeker. (2062)
Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün. (2063)
Oğlan doğurdum, oydu beni; kız doğurdum, soydu beni. (2064)
Oğlan doğur, kız doğur; hamurunu sen yoğur. (2065)
Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü. (2066)
Oğlan olsun deli olsun, ekmeğ olsun kuru olsun. (2067)
Oğlan yetir, kız yetir; yine şeleği sen götür. (2068)
Oğlum deli, malı neylesin; oğlum akıllı, malı neylesin. (2069)
Oğlum (evlâdı) ben doğurdum; ama gönlünü ben doğurmadım. (2070)
Öksüz oğlan (çocuk), göbeğini kendi keser. (2110)
Utananın oğlu kızı olmamış. (2450)
Üşenenin (utananın, erinenin) oğlu kızı olmamış. (2462)
Yerdiğin oğlan (küçük), yer tutar. (2569)

Teyze

Annenin kız kardeşine *teyze* denir (TDK, 2011, s. 2343). Atasözlerinde *teyze*, anne gibi değerli, fedakâr insan olarak geçer.

Teyze ile ilgili 3 atasözü vardır.

- Kel kız teyzesinin saçıyla övünür. (1769)*
Teyze, ana yarısıdır. (2414)
Teyzemin taşacağı olsa dayım olurdu. (2415)

Yenge

Bir kimsenin kardeşinin, dayısının veya amcasının karısına *yenge* denir (TDK, 2011, s. 2571). Atasözlerinde yenge gelinin erkek evine ilk gelmesinden kaynaklanan acemiliğini gidermek için ona yardım etmekte, gelin ise bu yardımı yanlış anlamakta, dolayısıyla *ahmak gelin* yengesini halayığı sanmaktadır.

Yenge ile ilgili 1 atasözü vardır.

Ahmak gelin yengeyi halayığı sanır. (145)

Sonuç

Söz varlığı içinde yer alan atasözleri yazılı kültürün yaygın olmadığı zamanlarda toplum hafızasının öğüt ve kanun olarak tasavvur ettiği hikmetli sözler bütünü olmuştur. *Türkçe Sözlük*'te *akraba*, kan bağıyla birbirine bağlı olan kimselere; *husum* ise evlilik yoluyla aralarında bir ilişki, bir yakınlık doğan kimselere denir. Türkçe, akrabalık adları bakımından birçok dile göre daha fazla sözvarlığına sahiptir.

Atasözleri Sözlüğü'nde (Aksoy Ö. A., 1993) *akraba* ile ilgili 7, *amca* ile ilgili 4, *amca oğlu* ile ilgili 1, *analık* ile ilgili 2, *anne* ile ilgili 34, *baba* ile ilgili 25, *çocuk* ile ilgili 8, *dayı* ile ilgili 7, *dede* ile ilgili 6, *eloğlu* ile ilgili 2, *elti* ile ilgili 4, *eş* ile ilgili 3, *evlât* ile ilgili 9, *gelin* ile ilgili 17, *görümce* ile ilgili 1, *güveyi* ile ilgili 3, *hala* ile ilgili 1, *kardeş* ile ilgili 12, *karı* ile ilgili 23, *kaynana* ile ilgili 2, *kız* ile ilgili 45, *koca* ile ilgili 11, *kuma* ile ilgili 2, *oğul* ile ilgili 32, *teyze* ile ilgili 3, *yenge* ile ilgili 1 atasözü geçmektedir.

Atasözlerinde en çok geçen akraba adı 45 atasözüyle *kız* kelimesidir. *Kız* çocuğunu 32 atasözüyle *oğul* kelimesi takip eder. *Anne* ve *baba* da atasözlerinde çokça geçen akraba adlarındandır. *Anne* ile ilgili 36, *baba* ile ilgili 25 atasözü bulunmaktadır.

Türk atasözlerindeki akraba adlarında, *anne* kız çocuğunu, *baba* ise oğlan çocuğunu yetiştiren kişiler olarak geçmekte; *akraba* ilişkilerinin sıcak ve samimi olmadığı, akrabaya çok fazla değer verilmediği görülmektedir. *Amca* baba gibi saygın ve değerli biridir. *Amca oğluna* amcasının kızını evlendirmesi gibi bir vazife yüklenmiştir. *Çocuk* atasözlerinde tek başlarına bir işin altından kalkamayan kişidir. *Dayı* yeğenin bakımından ve yetiştirilmesinden sorumlu olan kişidir. *Dede* çevresindekilere yapmaları gereken işi gösteren birer öncü konumundadır. *Eloğlu* güvenilmeyen kişiler olarak ele alınmıştır. *Elti* sevilmez. *Eşler* atasözlerine göre birbirlerine karşı iyi isteklerde bulunmalıdır. *Evlât* ailenin çocuğudur. *Gelin* kendilerini düşünen kişidir. *Görümce* gelinler tarafından sevilmez. *Güvey* dışarıdan aileye katılmış biri olarak, onun her yaptığı görülür, göze batar. *Hala* yeğenlerinin bakımından ve yetişmesinden sorumludur. *Kardeş* hayırsız da olsa olması istenen kişidir. *Karı/avrat* evi yuva haline getiren, aileyi birbirine bağlayan, bazen de evi yıkan kişidir. *Kaynana* gelinler tarafından sevilmez. *Koca* karısı üzerinde otoriterdir. *Kuma* eltilere göre kendisiyle daha iyi anlaşılabilen kişidir. *Teyze* anne gibi değerli, fedakâr insandır. *Yenge* gelinin yanında olan, ona yardım eden kişilerdir.

Akraba adlarının yer aldığı Türk atasözlerinde geçen ifadelerde genellemeler, zorunluluk ifadeleri, etiketleme, abartma, seçme, kötüleme ve güzelleme görülmektedir. Bunlar zamana, yere ve içinde bulunulan topluluğa göre doğru olabilir; ancak cinsiyet, yaş, yakınlık ve uzaklık durumlarına göre sergilenen ayrımlar, bu yönde verilen öğütler ve uyarılar dikkatle yeniden ele alınmalıdır. Çünkü atasözleri de belli şartlar altında söylenmiş sözlerdir. Doğruluğu kesinlik göstermez. Akraba adlarının geçtiği atasözlerinde de bazı akraba adlarına önyargılı yaklaşıldığı, bazılarının yüceltilip bazı genellemelere tabi tutulduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akbay, O. H. (2012, Haziran). Japon Atasözlerinde Kadın İmgesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi* (6), 145-158.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1- Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp.
- Alkayış, M. F. (2013, Summer). Adıyaman Yöresi Atasözleri ve Deyimlerinde Gelin-Kaynana İlişkisi ve Evlilik Konusu. *Turkish Studies*, 8 (9), 579-594.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (2. b.). İstanbul: Milliyet-Kubbealtı.
- Dönmez, A. (2012, Mayıs). Akrabalık İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *DİLİM* (9), 4-6.
- Emiroğlu, S. (2012, Fall). Türkçe Sözlükteki Akrabalık Adlarının Tasnifi. *Turkish Studies*, 7(4), 1691-1710.
- Erdem, S. (2010). Atasözlerinde Metaforların İşleyişi. *Milli Folklor* (88), 33-37.
- Ersöz, A. G. (2010, Bahar). Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rollerini. *Gazi Türkiyat* (6), 167-181.
- Gündoğdu, B., & Özkan, A. E. (2011, Summer). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkçede Atasözleri ve Deyimler. *Turkish Studies*, 6 (3), 1133-1147.
- İspirli, S. A. (2004). Atasözlerimiz, Deyimlerimiz ve Manilerimizde Gelin Kaynana İlişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (ESOSDER)* (9), 3, 19-33.
- Karadağ, Ö. (2013). Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Çocuk ve Çocukluk. *Milli Folklor* (95), 109-124.
- Keser, N., & Voltan-Acar, N. (2013, Mart-Nisan). Türk Atasözlerinde Bilişsel Çarpıtmalar. *Akademik Bakış Dergisi* (35), 1-20.
- Mıhçıokur, S., & Akın, A. (2003). *Kadın Statüsü ve Anne Ölümleri*. e. t.: 02 09, 2015 http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/kadinin_statusu_anne_olumlari.pdf.
- Nablusi, İ. (2008). *Rüya Tabirleri Anskiklopedisi*. İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- Oy, A. (1991). Atasözü. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 44-46). Ankara: TDV.
- Özsoykal, Ö. (2012). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Türkçe Atasözü ve Deyimlere Yansıması. *DİLİM* (9), 1-3.
- Song Li, Y. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg.
- Soydan, C. (2003). Urdu Dilinde Akrabalık Terimleri ve Müslüman Hint Toplumunda Aile Yapısı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* (43), 43-56.
- Şener, E. (1998). *Türk Medeni Kanunu*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

Üstüner, A. (2002, Ocak). Olumsuz Yargılı Atasözleri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* (601), 35-42.

Yılmaz, Y. (2010). *Türkçede Dil Yanlıları*. İstanbul: Özel.